

ТАРИХ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИ ПЕДАГОГИК ФАН СИФАТИДА

С. А. Тоштемирова

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти доценти,
п.ф.ф.д.(PhD)

АННОТАЦИЯ

Мақолада узлуксиз таълим тизимида долзарб аҳамият касб этаётган таълим кластерининг умумий қонуниятлари ва тамойиллари асосида тарих фанларини ўқитишни ташкил қилиш бўйича илмий мулоҳаза ва фаразлар келтириб ўтилган. Айниқса, мактабларда тарих таълими бўйича мавжуд муаммолар таҳлили, уни ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятлари, мақсад ва вазифалари ҳамда асосий услублари, тарих таълимида формацион ва цивилизацион ёндашувлар интеграцияси муҳимлиги асослаб ўтилган.

Калит сўзлар: интеграция, таълим кластери, узвийлик, фанга оид компетенциялар, таълим сифати, тизимлаштириш, формацион ёндашув, цивилизацион ёндашув, тарихий тасаввурлар, тушунчалар, тарихий билимларни ўрганиш методологияси

HISTORY TEACHING METHODOLOGY AS A PEDAGOGICAL SUBJECT

ABSTRACT

The article presents scientific considerations and assumptions on the organization of the teaching of history based on the general laws and principles of the education cluster, which is relevant in the system of continuing education. In particular, the analysis of existing problems in the teaching of history in schools, the specific features, goals and objectives and main methods of its development, the importance of the integration of formational and civilizational approaches in the teaching of history.

Keywords: integration, education cluster, membership, science competencies, quality of education, systematization, formative approach, civilizational approach, historical assumptions, concepts, methodology of studying historical knowledge

КИРИШ

Бугунги кунда узлуксиз таълим тизимининг барча босқичларида ижтимоий фанларни ўқитиш, уларни қай

тарзда тақсимлаш, ўқитиш ва амалиёт интеграциясини ташкил этишга қаратилган махсус концепция ишлаб чиқиш зарур эҳтиёжга айланиб бормоқда. Янги Ўзбекистоннинг асосий стратегияларидан бири сифатида “Узлуксиз таълим тизимида ижтимоий фанларни ўқитиш тартиби ва тамойиллари тўғрисида” қонун ишлаб чиқиш ва уни амалиётга жорий этиш эҳтиёжи ҳам мавжудлиги таъкидлаб ўтилди[1]. Бу йўналишда Ш.Мирзиёев томонидан “2022-2030 йилларда Ўзбекистон Республикасининг узлуксиз таълим ва тарбия соҳасини гуманитарлаштириш стратегияси” яратилиши ва амалга оширилиши[2] тавсия этилди. Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясининг “Маънавий тараққиётни таъминлаш, ушбу соҳани тубдан ислоҳ қилиш ва янги босқичга олиб чиқиш” йўналишида “Ўзбекистон тарихини ўрганиш ва тарғиб қилишни ривожлантириш” вазифаси белгиланган[3]. Сўнгги йилларда дунёнинг кўплаб мамлакатларида умумий ўрта таълим муассасалари таълим олувчилари таълим ва тарбияси сифатини оширишнинг энг самарали йўллари бўйича илмий ва ижодий изланишлар олиб борилмоқда. Таълим жараёнларини услубий жиҳатдан такомиллаштириш ўқитувчиларнинг ўз фаолиятини, компетентлигини янада ривожлантиришни талаб қилади.

Узлуксиз таълим жараёни илмий-педагогик тамойилларга амал қилгандагина ўз олдида қўйган мураккаб муаммоларни еча олади. Таълим жараёнини мақсадга мувофиқ ташкил қилиб, дарс самарадорлигини ошириш учун эса, энг муҳим, ҳал қилувчи аҳамиятга эга тамойилларни белгилаган ҳолда унга қуйиладиган талабларни бажармоқ зарур. Бу талаблар таълим-тарбиянинг давр талабига мослиги, педагогик жараёнда объектив ва субъектив жараёнларнинг уйғунлиги, таълим-тарбияда мақсад, мазмун, метод ва воситаларнинг бир-бири билан боғлиқлиги каби таълим кластерининг умумий қонуниятлари ҳамда тамойилларидан фойдаланиб амалга оширилади. Бу каби талабларни аниқлаш учун тарих таълимнинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олиш лозим. Тарих фанларини ўқитишда умумтаълим мактабларида ҳамкорликдаги таълим кластерларини ташкил қилиш энг самарали механизм бўлиб, бунда олий ва умумий ўрта таълим муассасаларининг ўзаро тенг ҳуқуқли ҳамкорлиги асосидаги таълим турлари интеграцияси ҳамда тарих фанларини ўқитишда узвийлик ва изчилликни таъминлашга асосланган таълим мазмуни интеграцияси муҳим бўлиб, бу интеграциялар таълим самарадорлигини оширишда долзарб аҳамиятга эга[4].

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Узлуксиз таълимда тарих фанларини ўқитиш самарадорлигини ошириш бўйича, хусусан, бўлажак тарих ўқитувчиларининг ўқувчиларда тарихий тафаккурни шакллантиришга тайёрлаш ва услубий тайёргарлик ишлари О.Давлатов, А.Исмоилов, Қ.Шоназаров, Р.Ярматов ва бошқа олимлар ишларида келтириб ўтилган. Республикамиз мактабларида тарих ўқитиш методикасига бағишланган илмий тадқиқотлар ва услубий қўлланмалар Т.Тошпўлатов, Н.Ремеев, Я.Ғаффоров ишларида келтирилиб ўтилган[5]. Шу билан бирга бир қатор етакчи олимларимиз, А.Асқаров, Р.Муқминова, Ҳ.Бобобеков, А.Муҳаммадҷонов ва бошқалар томонидан умумий ўрта таълимда тарих фанларини ўқитиш ва бу жараёнларни такомиллаштириш билан боғлиқ бир қатор ишлар алоҳида аҳамиятга эга[6].

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги (МДХ) давлатларида П.Г.Кулагин, О.И.Бахтина, Н.И.Воржейкина, Н.И.Запорожец, А.Г.Колосков, А.А.Вагин, Е.Ф.Головкина каби олимларнинг илмий тадқиқот ишлари ва қўлланмаларида тарих ўқув фанларида фанлараро, курслараро, фанлар ичидаги алоқаларнинг аҳамияти, уни амалга ошириш йўллари, воситалари, усул ва шакллари хусусида илмий фикрлар баён қилинган [7]. Лекин ушбу илмий муаммо Россия тарихи ва жаҳон тарихи мисолида кўрсатилиб, уларнинг аксарияти коммунистик дунёқараш назариясига таяниб тадқиқ этилган.

НАТИЖАЛАР

Тарих фанларини ўқитишда, бўлажак мутахассисни узвийликда таъминлашда ва самарадорликни оширишда узлуксиз таълим тизимида таълим кластерларини ташкил қилиш энг самарали механизм саналади. Бунда тарих фанларини ўқитиш методикаларини такомиллаштириш ва бу соҳада бўлажак педагог-кадрлар тайёрлашда таълим муассасаларининг ўзаро тенг ҳуқуқли ҳамкорлиги асосидаги таълим турлари интеграцияси ҳамда фанлараро, курслар ва бўлимлараро узвийликни таъминлашга асосланган таълим мазмуни интеграцияси муҳим.

Таълим кластерининг ўзига хос хусусиятига кўра, мактабларда олиб бориладиган таълимий ва тарбиявий жараённинг ҳар бир дақиқасидан унумли фойдаланиш талаб этилади, бундан келиб чиқиб тарих ўқитувчилари оғзаки ўқитиш усулидан воз кечган ҳолда тарих фанларини интеграцион асосда ўқитишга, ахборот технологиялари асосида мустақил ўрганишга ўргатиш катта аҳамиятга эга.

Тарих таълимидаги дарсликлар, хариталар, ҳужжатлар, жадвал, тушунчалар, турли хил қўлланмалар шу жумладан даврий нашрлар ва бошқа манбалар билан мустақил ишлашга ўргатиш талаб этилади. Ўқитувчи ўқувчи билан биргаликда жадваллар, диаграммалар, хариталар, иллюстрациялар тайёрлаш иш тизимини ташкил қилиши зарур.

Ривожланган мактаблар тажрибаси шуни кўрсатадики, тарих ва ҳаётни ўрганиш ўртасидаги боғлиқлик ўқувчилар билим савиясининг ортишига олиб келади. Таълим жараёни иштирокчилари томонидан жараённи услубий такомиллаштириш бўйича доимий иш олиб борилгандагина ўқувчилар фанга оид компетенцияларни мукамал ўзлаштиради. Демак, тарих таълимининг сифатини оширишнинг асосий усуллари қуйидагиларда намоён бўлади:

мустақил ишлаш услубларини ўрганиш;

оғзаки ўқитиш усуллари билан шуғулланишдан воз кечиш;

ўқитувчилар фаолиятини ривожлантириш;

иш усулларида ёш хусусиятларини ҳисобга олиш;

олинган билимларни амалиётда қўллаш олишга эътибор қаратиш ва ҳоказо.

Мактаблар учун нашр қилинадиган янги авлод адабиётлари ўрганган материалларни мустаҳкамлаш, назария ва тушунчаларни ижодий ўзлаштириш ва уларни аниқ ҳаётий вазиятларни ҳал қилишда қўллаш имконини берувчи мустақил иш ва ўз-ўзини назорат қилиш материаллари билан такомиллаштирилиши тарих фанларига оид компетенцияларни ривожланишига олиб келади. Шунингдек улар электрон таълим ресурслари ва модулларга боғланган бўлиши таълим олишда маълумотлар ҳажмини ошишига ва уларни доимий тўлдириб борилишига ёрдам беради.

МУҲОКАМА

Мамлакатимизда ўрта таълим тизимини ислоҳ қилиш ва тарих фанларини ўрганишда кластерли ёндашувларни жорий этишни ҳисобга олган ҳолда тарих таълимининг қуйидаги мақсадларини белгилаб олиш мумкин:

ўқувчилар дунё ҳақидаги тизимлаштирилган билимларни эгаллаши;

тарихий жараён ва унда мамлакатнинг ўрни ҳақида фикрларнинг шаклланиши;

ўқувчиларни миллий ва жаҳон маданияти ютуқлари билан таништириш;

фуқаролик, ватанпарварлик, миллий ўзликни тарбиялаш;
таълимнинг кейинги босқичига муваффақиятли ўтиш ва б.

Ана шу мақсадлардан келиб чиққан ҳолда тарих таълимининг вазифалари куйидагилардан иборат:

жамият тараққиётининг ҳозирги босқичини чуқур таҳлил қилган ҳолда зарур бўлган тарихий жараён ҳақидаги билимларни эгаллашлари ва ўз ҳаёт фаолиятини прогнозлаштириш;

дунё халқлари маданиятларининг ўзига хослигини англаган ҳолда таълим олувчиларда инсонпарварлик ва ватанпарварлик ғояларига, фуқаролик жамияти ва қонун устуворлиги тамойилларига асосланган қадрият йўналишлари ва шахсий эътиқодларни ривожлантириш;

тарих таълимининг субъектлар ва объектлар интеграцияси асосидаги фаолиятини ривожлантириш ва ҳоказо.

Ўқувчи шахсини шаклланишида тарихнинг ўрни муҳим, тарих таълим олувчини инсониятнинг тўпланган тажрибасини ҳисобга олган ҳолда ҳаётга тайёрлайди. Тарих таълими мазмуни ўқувчиларни жамият ва унинг ҳаётини турли тарихий даврларда ва турли жиҳатларда ўрганишга қаратади: ижтимоий-сиёсий масалалар, маданий, демографик, этник, оила билан боғлиқ, экологик ва бошқа масалалар. Шу билан бирга формацион ва цивилизацион ёндашувларнинг интеграцияси, мамлакатларга хос хронологик ва муаммоларга асосланган тамойиллардан фойдаланиш тарихни ўрганишнинг энг афзал жиҳатидир.

Формацион ёндашув инсоният тарихини ижтимоий-тарихий жараён сифатида ўрганишни ўз ичига олади, бу ижтимоий-иқтисодий формацияларни ҳар бир шаклга хос моддий маҳсулотлар ишлаб чиқариш усули билан изчил ўзгартиришга асосланади.

Цивилизацион ёндашув ривожланишнинг муайян босқичларини босиб ўтган ва ўзаро фарқли бўлган маҳаллий цивилизацияларни ўрганишнинг асосий объекти деб ҳисоблайди. Бу ёндашувда бир цивилизацияни бошқасидан ажратиб турадиган нарсаларга эътиборни қаратишни талаб этади, цивилизациялар ичида инсонларни бирлаштирадиган жараёнлар ва хусусиятларга алоҳида эътибор қаратилади. Жумладан, маънавий ва моддий маданиятнинг турли шакллари (дин, санъат, ахлоқ, қонун, анъаналар, турмуш тарзи ва б.).

Мактабларда тарихни ўқитишда асосий эътибор ўқувчиларнинг тарихий хотирасини шакллантиришга

қаратилган бўлиб, у ўтган воқеалар, уларнинг замон ва макон хусусиятларини, сабаб ва оқибатларини идрок қилиш, тарихий воқеалар иштирокчилари ва ўз халқининг тарихий анъаналарини кадрлаш қобилиятига эга. Тарихий билимлар ўқувчилар дунёқарашини шакллантиришда айниқса ғоят муҳим рол ўйнайди, улар инсониятнинг ижтимоий тажрибасини ўзида жамлайди ва замонамизнинг мураккаб ва зиддиятли воқеаларини тўғри тушуниш кўникмаларини ривожлантиради. Тарихий билимларни ўрганиш тарихий воқелик ҳақидаги ғояларни, инсоният жамияти тараққиёти ҳақидаги илмий тасаввурни, тарихий билимларни ўзлаштириш ва замонавий жамиятни билиш жараёнида тарихий воқеаларни ўрганиш учун индикатив асос бўлиб хизмат қилади.

Тарихий билимларнинг тизимли тузилиши тарихий тасаввурлар, тарихий тушунчалар ва тарихни билиш методологиясини билишдан иборат.

Тарихий билимларнинг ҳар бир таркибий қисмига қуйидагича қисқача тавсиф бериш мумкин:

1. Тарихий тасаввурлар тарихий далиллар, воқеалар, шахслар ва уларнинг вақт ва макондаги маҳаллий даражасининг ташқи ва энг мазмунли хусусиятлари орқали ўқувчилар онгида акс этади. Тарихий тасаввурлар доим субъективдир, бу тарихий воқеликни идрок этишнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади.

2. Тарихий тушунчалар дастлабки тарихий идрокда англашилмасида, у тарихий далилларнинг энг муҳим, умумлаштирилган, тизимлаштирилган хусусиятларини ёдда тутиб, уларнинг ички мазмун-моҳиятини очиб беради. Тарихий тушунчалар объектив бўлиб, тарихий билимларнинг асоси ҳисобланади.

3. Тарихни билиш методологиясини билиш сабаб ва оқибат муносабатлари, тарихий тушунча ва далиллар, тарихий жараённинг ривожланишида муайян натижага олиб келадиган воқеалар ўртасидаги муҳим ва барқарор муносабатларини ҳамда тарих фани билимларини ўз ичига олади. Бунга ўқувчиларнинг тарихий материал билан ишлаш ҳақидаги билимларини ҳам киритиш мумкин. Бошқача қилиб айтганда, бу тарих фанларини ўрганиш шаклланадиган интеграцион компетенциялар ҳисобланади.

Тарих фанларига оид компетенцияларни ривожлантириш ўқувчиларнинг когнитив фаолияти даражасини такомиллаштиришнинг муҳим воситасидир, улар замонавий ҳаётда янада самарали ва тўғри ҳаракат қилиш имконини беради. Умумий ўрта таълимда босқичлар кесимида миллий дастурга мувофиқ тарихий саводхонлик ва

компетентликни ривожлантириш куйидагича амалга оширилади:

тарих фанининг илмий методик таъминотини, ўқув адабиётларини сўнгги йилларда амалга оширилган илмий тадқиқот натижалари асосида такомиллаштириш;

тарих фанларини таркибини таълим олувчида мустақил мушоҳада юритиш, танқидий фикрлаш компетенцияларини шакллантиришга қаратилган мазмун билан бойитиш,

тарих фанларини фанлараро, курс ва бўлимлараро алоқадорлик асосидаги компетенцияларни шаклланишига эътибор қаратиш;

компетентлик даражалари, баҳолаш мезонларини аниқлашда ва таъминлашда истеъмолчи ва етказиб берувчи субъектлар ўртасидаги мувофиқликни таъминлаш;

тарихий даврларни ўқитишда тарихий жараёнларнинг ҳажми ва қамровидан келиб чиққан ҳолда соатлар ажратиш;

юқори босқичларда тарих фани мазмунига ёзма манбалар, архив ҳужжатлар, тарихий-бадий адабиётлардан лавҳалар ҳажмини ошириш;

моддий-техник базани тарих соҳалари интеграцияси асосида ташкил қилинадиган ўқув-лабораториялар билан таъминлаш талаб этилади.

ХУЛОСА

Шундай қилиб, тарихий билимлар, тарихий ғоялар, тушунчалар, тарихий тараққиёт намуналари ва тарихий материал билан ишлаш усулларининг мураккаб ўзаро интеграцияси тарих таълимининг муваффақиятли фаолиятига ёрдам беради. Бунда олий таълим ва мактаб ўртасидаги муносабатларни ўзида акс эттирувчи моделлар, жумладан, ихтисослаштирилган мактабларни (синфларни) ташкил қилиш, юқори синф ўқувчиларини олий таълимга тайёрлаш ва бошқалар самарали усуллар ҳисобланади. Бироқ бу каби моделларнинг аксарияти уларнинг бир ёқлама иш олиб боришларида бўлиб, унга кўра мактаблар буюртмачи, олий таълим эса ижрочи сифатида ишлайди. Ҳамкорлик (ўзаро муносабат)нинг асоси қўйилган вазифани барча иштирокчиларнинг биргаликда ҳал қилишлари, бу борада уларнинг мавқеидаги тенглик, шунингдек, барча субъектлар саъйи ҳаракатларининг бошқа субъектларнинг қизиқишлари ва эҳтиёжлари билан уйғун келиши[8] инобатга олинмайди. Тарих таълимига нисбатан кластер ёндашуви муассаса бошқарув органларига тизим ичида самарали ўзаро таъсир ўтказиш учун муайян воситалар билан

таъминлаш, муаммоларни яхшироқ тушуниш, минтақада тарих фанларини самарали ўқитишни ривожлантиришнинг илмий асосларини режалаштириш имконини беради[9]. Буларнинг барчаси таълим кластерининг катта илмий-амалий аҳамиятга эга ҳодиса эканлиги ҳақидаги фикрларни тасдиқлайди, бу тизим интеграциялашув орқали янги синергетик сифатга эришиш имконини беради. Таълим кластери тизимнинг тарихий билимларга бўлган рақобатбардошликни таъминловчи муҳит ва шарт-шароитни яратган ҳолда, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий аҳамияти ортиб боради. Бу жараёндаги бутун тадбирлар мажмуи илмий ва касбий кадрларни тайёрлашнинг асосий пойдевори бўлган таълим сифатини оширишга қаратилган. Бундан ташқари, бўлажак тарих фанлари ўқитувчисининг узвийликда ва тизимли таълим олиш даврида нафақат ўз касби билан боғлиқ бажариладиган амалий вазифаларни, балки ижтимоий ва амалий тажрибага ҳам эътибор қаратилади. Бу кейинчалик унга таълим муассасасининг амалиёти ва корпоротив муҳитига муваффақиятли қўшилишига ва ижтимоий ҳамда ишлаб чиқариш мослашувини осонлик билан ўтказишига ёрдам беради.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Тошкент. “Ўзбекистон”, 2021. -Б. 233.
2. Давлатов О.Ф. Талабаларда ахборот хавфсизлигини таъминлаш компетентлигини тарихий-маданий мерос воситасида ривожлантириш: Автореф. пед.фан.бўйича фалс.док. – Тошкент, 2018. – 57 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ–60-сон Фармони. 2022 йил 28 январ. <https://t.me/YangiTaraqqiyotStrategiyasi>
4. Тоштемирова, С., & Тўраева, А. (2021). Тарих фанларини курслараро узвийлик асосида амалга оширишга қўйиладиган талаблар. *Academic research in educational sciences*, 2(5), 894-906.
5. Тошпўлатов Т., Гаффоров Я. Тарих ўқитиш методикаси. Т.Турон-Иқбол, 2010 й.
6. Ярмагов Р.Б. Бўлажак тарих ўқитувчиларининг касбий методик тайёргарлигини такомиллаштириш. педагогика фанлари доктори (DSc) дисс.. афтореф. Т.: 2021. – 70 б.

7. Шоназаров Қ.Р. Бўлажак тарих ўқитувчиларини мактаб ўқувчиларида тарихий тафаккурни шакллантиришга тайёрлаш. Исс.пед.ф.н. –Тошкент, 2002. - 134 б
8. Тоштемирова, С. А. (2021). Тарих фанларини ўқитиш самарадорлигига қаратилган таълим кластерларини ташкил қилиш асослари. Academic research in educational sciences, 2(5), 1073-1081.
9. Toshtemirova S.A., G'afforov Ya.X., Abduraxmonova J.N. Mutaxassislik fanlarini kasbga yo'naltirish metodikasi // o'quv qo'llanma. -Toshkent: "MALIK PRINT CO", 2021. - 204 б.
10. Тоштемирова С.А. Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш / монография. -Тошкент: "ISHONCHLI NAMKOR», 2021. -188 б.

